

**Південноукраїнський державний
педагогічний університет
ім. К.Д.Ушинського**

На правах рукопису

Боринштейн Євген Русланович

**СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ
У КОНТЕКСТІ МОВНИХ ЗМІН**

Спеціальність 09.00.03. — соціальна філософія і філософія історії

Автореферат на здобуття вченого ступеню
кандидата філософських наук

Одеса — 1996

11091)
Роботу виконано на кафедрі філософських наук
Одеського державного педагогічного університету
ім. К. Д. Ушинського.

ЛНБ України ім. В. Стефаника



00757074 (U)

Науковий керівник

доктор філософських наук,
професор **А. І. Кавалеров**

Офіційні опоненти

доктор філософських наук,
професор **А. В. Місуню**

кандидат філософських наук,
Л. О. Катаєва

Провідна організація

**Одеський
сільськогосподарський інститут**

Захист відбудеться « 29 » листопада 1996 р.
о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої Ради у
Південноукраїнському державному педагогічному університеті
ім. К. Д. Ушинського.

Адреса: 270020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

Автореферат розіслано « _____ » _____ 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої Ради,
доктор філософських наук, професор

М. С. Дмитрієва

Актуальність дослідження. У центрі докорінних перетворень, що належить здійснити у нашій країні, безсумнівно мусить знаходитися людина, її потреби та турботи. Адже саме духовно розвинена та вільна особистість є головним показником стану суспільства, рівня його культурного розвитку, матеріальних та духовних можливостей. Щоб забезпечити свободу окремої особистості та різних соціальних груп, держава необхідно постійно удосконалювати свою політику, дотримуючись конституційних прав громадян та враховувати зміни, що відбуваються у політичній, соціальній, демографічній, етнорегіональній структурах. Від цього залежить життєздатність самої держави.

Взаємодія особистості та суспільства, особистості та нації, особистості та мовного середовища вважається нам складним соціальним пізнавальним процесом, у якому ще багато нез'ясованого. Утвердження свободи людини як основного принципу суспільної системи є головною та необхідною умовою мирного співіснування усіх націй та народностей, подальшого прогресу та процвітання людства. Сучасна цивілізація знаходиться на новому етапі свого розвитку. Уже сьогодні помітні контури зовсім нового світоіснування, котре формується у суперечностях нашої епохи. Наявні мовні зміни мають фундаментальний та незворотний характер. Виникають абсолютно нові типи комунікацій, способи зберігання та передачі інформації, зв'язки та взаємини у людських суспільствах, нові форми взаємодії між культурними традиціями. Історія людства на наших очах стає глобальною історією. Якщо раніш вона була історією окремих народів, племен, регіонів, то на разі вона окреслено перетворюється на глобальну історію: усе, що відбувається в житті окремих країн та народів, резонансом відбивається у всьому світі; те, що діється в одній галузі соціального життя, одразу ж впливає на решту.

Для сучасного людства інтеграційні процеси стали звичною справою і відбуваються в усіх вимірах суспільного життя. Поза сумнівами, що злиття численних підсистем соціальних сфер, національних традицій та культур у єдиний могутній потік є прогресом, але також поза сумнівами, що цей прогрес супроводжують такі негативні явища, як: соціальне та політичне напруження, шовінізм, конфліктність тощо. До ХХ сторіччя людство жило та розвивалось, усвідомлюючи себе безсмертним. У сутичках, конфліктах, війнах могли шезнути держави, загинути окремі народи та культури, але саме людство залишалося й продовжувало свою історію. Склалася парадоксальна ситуація: нарощування сили, технологічної міці людства призвели до того, що у другій половині ХХ сторіччя постала проблема виживання людства через 1) розвиток зброї масового знищення; 2) питання збереження людської особистості, людини як біосоціальної структури. Уперше в історії людства відчувається реальна небезпека руйнації біогенетичної основи, яка є передумовою індивідуального буття людини та формування її як особистості, — основи, з якою у процесі соціалізації поєднуються різноманітні програми соціальної поведінки та ціннісні орієнтації, що виробляються та зберігаються у культурі.

Інтеграційні процеси, що відбуваються у суспільстві, поставили перед



людиною такі проблеми: адаптація особистості у постійно мінливому мовному середовищі, синтезу мовного середовища та особистісної свободи, мовного дискомфорту особистості, збереження синхронного балансу особистості тощо. Осмислення цього процесу та відшукування засобів, за допомогою яких стало б можливим уникнути загострення міжнаціональних стосунків і забезпечити відносно безболісне входження особистості до іншого мовного середовища, є одним із першочергових завдань сучасної науки та соціальної філософії зокрема.

Ступінь розробленості роботи. Проблема “свободи особистості у контексті мовних змін” має багатогранний характер. Тому її рішення потребує поглибленого аналізу.

У дисертації враховано результати досліджень щодо деяких аспектів проблеми “свободи особистості у контексті мовних змін” як соціально-філософського (див. роботи Є.К.Бистрицького, Є.І.Головахи, М.С.Дмитрієвої, А.І.Кавалерова, Л.О.Катаєвої, Л.М.Когана, М.В.Костенка, М.М.Мокляка, А.В.Місуно, В.С.Небоженка, В.С.Нерсесянца, Л.Б.Нікольського, О.О.Потебні, І.І.Резвицького, В.П.Сержантова, Г.Т.Тавадова, М.Ф.Цибри, А.Н.Шаніна, А.Д.Швейцера, К.Ажежа, Л. фон Берталанфі, Т.Гоббса, Л. фон Мізеса, Х.Ортеги-і-Гасета, Г.Ріккєрта, Ю.Хабермаса, М.Хайдеггера та ін.), так і роботи окремонаукового напрямку (див. роботи М.В.Баглая, В.М.Солнцева, О.Г.Спіркіна, В.С.Стьопіна, Л.Н.Столєвича, В.А.Четверніна, Р.Блакара, В.фон Гумбольдта, Е.Сєпіра, Е.Фромма та ін.).

Однак сам принцип співвіднесення свободи особистості з мовним середовищем та розгляд наслідків, що при цьому виникають, ще не знайшли достатнього висвітлення у науковій літературі ні в історичному, ні в сучасному контекстах. Внаслідок взаємодії принципів особистісної свободи з мовним середовищем, що змінюється, постають труднощі щодо розуміння та пояснення тих процесів та понять, котрі виникають як результат подібної взаємодії.

Аналіз літератури проблеми дослідження виявив, що в основному розкриваються лише окремі аспекти даної комплексної теми. Тому зрозуміло, що розгляд мовних змін свободи особистості, флуктуацій свободи особистості в умовах зміни мовного середовища маючи теоретичні і практичні наробки, авторські концепції, потребує подальшого вивчення.

Як не дивно, саме проблема “свободи особистості в контексті мовних змін” менш за все, на наш погляд, вивчена, незважаючи на чималий обсяг літератури, де вивчається людина та особистість. Мало вивчені також процеси, що супроводжують зміну мовного середовища та функції політичних, економіко-соціальних та інших інститутів у разі таких змін.

Насамперед, вимагає всебічного аналізу питання взаємодії свободи особистості та мовного середовища, соціальної і національномовної адаптації особи, наслідки і шляхи переборювання мовного дискомфорту особистості. Це зумовило мету та завдання дослідження.

Об'єктом дослідження є свобода особистості та її зміни.

Предметом — флуктуації свободи особистості в умовах зміни мовного середовища.

Мета і задачі дослідження. Мета роботи полягає у розкритті особливостей та своєрідності процесів флуктуації свободи особистості в контексті мовних змін. Це передбачає вирішення *таких задач*:

1. З'ясувати місце понять "мовні зміни", "мовна ситуація", "мовна особистість" в структурі наукового знання й виявити взаємозв'язок між структурами мови та особистісної свободи.

2. Вивчити механізм флуктуації свободи особистості та мовного середовища і здійснити комплексний аналіз його наслідків.

3. Простежити процеси соціальної адаптації особистості у контексті мовних змін.

4. Розкрити чинники подолання мовного дискомфорту особистості та розробити рекомендації щодо розв'язання міжнаціональних конфліктів у зв'язку зі зміною мовного середовища.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є твори видатних мислителів минулого, у яких розроблені фундаментальні положення свободи особистості та процеси мовних змін, а також сучасні розробки вітчизняних та зарубіжних авторів.

Підґрунтям роботи є синтез плюралістичної методології та методології науково-дослідницьких програм. Загалом дослідження ґрунтується на методі сходження від абстрактного до конкретного та системному підході, що дає змогу найбільш повно показати теоретичні засади об'єкту, виявити та дослідити різноманітні зв'язки, притаманні досліджуваному об'єктові. Для найбільш повного розглядання предмету дослідження, використовується предметно-практична категоризація. Відповідно до різних стадій дослідження було використано різні методи наукового пізнання: моделювання, формалізації, дедукції та індукції.

При написанні дисертації були використані вчених-фахівців у суміжних галузях науки: загальної та соціальної психології, соціології, мовознавства, а також матеріали наукових, науково-методологічних, науково-практичних конференцій, публікації у періодичній пресі, наукові та науково-популярні видання.

Гіпотеза. Ми вважаємо, що специфіка нашого дослідження виражається у співвіднесенні емпіричних даних з теоретичними засновками свободи особистості та мовних змін і буде конкретизувати розуміння механізму соціальних відносин між особистістю та мовним середовищем.

Взаємодію мовного середовища та свободи особистості ми розглядаємо як складний пізнавальний процес, що враховує: розвиток суспільства, зміни, що відбуваються у соціальній структурі суспільства, психологічні риси мови та особистості. На рівні загальносоціологічного аналізу повинно з'ясуватися, що цілеспрямована в індивідуально-психологічному сенсі поведінка особистості виявляється неусвідомленою і нетолерантною щодо відбиття у суспільній свідомості процесів соціальної адаптації особистості у контексті мовних змін.

Ми вважаємо, що процеси міграції населення й міжнаціональні конфлікти прямо пов'язані з мовним дискомфортом особистості.

Наукова новизна роботи визначається, по-перше, запропонованим тлумаченням особливостей дотримання принципу свободи особистості як основоположного у зв'язку з мовними змінами, що відбуваються у суспільстві.

По-друге, природа і зміст змін мовного середовища можуть бути правильно осмислені на підставі аналізу мови як іманентної властивості особистості.

По-третє, при найближчому погляді на мовні зміни, що відбуваються у суспільстві, виявляється взаємозв'язок між соціальною адаптацією особистості, змінами мовного середовища та шляхом розвитку полі- чи мононаціональної держави.

По-четверте, своєрідність втілення проблеми свободи особистості в контексті мовних змін визначається запропонованим поясненням мовних та національних аспектів дискомфорту особистості.

Наукова новизна визначається також *положеннями, що виносять-ся на захист*:

1. Дане у роботі тлумачення взаємодії головних елементів мовної структури особистості сприяє більш детальному з'ясуванню характеру та змісту мовних взаємин, а також їх впливу на етносоціальні процеси, що відбуваються у суспільстві, котре зазнає кардинальної трансформації.

2. Соціальній адаптації особистості у зміненому мовному середовищі допомагають: а) багатонаціональні колективи; в) національно-мовна політика, що ґрунтується на принципах демократії та гуманізму; в) зміцнення національної культури народів у межах національно-територіальних утворень суспільства.

3. Здійснення національно-мовної політики, яка б враховувала принцип "свободи особистості" залежить від: а) чіткого провадження, етнорозподільних та етнооб'єднувальних процесів; б) успішного розв'язання ідентифікаційних процесів; в) динаміко-етнічних перетворень.

4. Подання мовного дискомфорту особистості є першочерговим завданням демократичної конституційної держави. Це залежить від: а) державної програми, спрямованої на збереження синхронного балансу особистості; б) урахування "біолектальних", "соціолектальних", "символолектальних" та "етнолектальних" чинників мовної особистості.

Теоретичне значення. Взаємодія цих моментів дає змогу уточнити, поглибити усталені в соціальній філософії та суспільстві уявлення про особливості вирішення проблеми свободи особистості у контексті мовних змін.

Практичне значення полягає у тому, що дисертація дозволяє виробити практичні рекомендації соціальної адаптації національномовної особи у контексті мовних змін та переборювання мовного дискомфорту особистості. Це є обов'язковою умовою створення сучасного громадянського суспільства, демократичної конституційної держави, що особливо актуально в умовах національного відродження України. Окремі частини дослідження можуть використовуватися у вузівському курсі соціальної філософії, соціології, спецкурсах з проблем гносеології.

Апробація роботи. Матеріал дисертації обговорювався на методо-

логічних семінарах кафедри філософії та соціології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського (Одеса), де її було виконано. Результати дослідження доповідались на регіональній конференції "Міжетнічні відносини у південних районах Одеської області: минуле і сучасне (Ізмаїл, травень 1994), міжнародній науково-практичній конференції "Актуальні питання психотерапії та альтернативної медицини" (Одеса, вересень 1994), міжнародній науково-практичній конференції "Філософія. Менталітет. Освіта" (Одеса, жовтень 2994), міжнародній науковій конференції "Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє" (Одеса, листопад 1994).

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається із вступу, чотирьох глав та висновків. Бібліографія містить 210 найменувань.

Основний зміст роботи

У *вступі* дано обґрунтування теми, визначено аспекти її дослідження, а також дається короткий огляд робіт, що її стосуються.

Перша глава — "Мова як іманентна властивість свободи особистості" — є теоретичною за своїм характером. У ній розглядаються питання про сутність мови як знакової системи, про взаємозв'язки компонентів мовної структури та структури особистості, про систему ціннісних орієнтацій особистості.

Поділяючи загальновідоме положення про мову як засіб людського спілкування та вираження думки, ми вважаємо, що мова — це особлива система знаків. Особлива, оскільки: 1) мова значно складніша за інші знакові системи; 2) знаки мовної системи різні за ступенем складності; 3) мова слугує засобом людської комунікації, а отже, будь-який зміст, будь-яку думку ми можемо висловити за допомогою мови, і в цьому полягає її універсальність.

Конкретній мові чи мові взагалі притаманна низка якостей-характеристик, без яких вона не здатна існувати:

1. Мова повинна бути здатною до самоописування, позаяк не існує іншої системи (їдеться про область семіотики), котра б її описувала.
2. Мова повинна бути досяжною для оволодіння кожному.
3. Необхідно, щоб мовний матеріал був якомога простішим, завжди готовим для використання.
4. Важливо, щоб відмінності між сприйняттям мовного знака фахівцями-філологами, тобто тими, хто його досліджує й кодифікує, та пересічним носієм мови були мінімальними.
5. Оскільки мова відіграє посередницьку роль у житті суспільства і їй притаманна така риса, як загальність, то кількість мовних знаків може бути обмеженою.

Головне призначення мови (як засобу відбиття, мислення та комунікації) полягає у тому, що вона є засобом вираження істинних, правдивих сторін розвитку суспільства, оскільки життя суспільства відбивається у його мові.

Саме за допомогою мови ми пізнаємо світ у всьому розмаїтті подій та ситуацій, де мовна діяльність невід'ємна від діяльності взагалі. Поза суспільством немає мови, як і немає суспільства без мови.

Як суспільство впливає на мову через особистість (адже особистість живе за законами суспільства), так і мова завжди діє на суспільство через особистість, впливаючи на нього через діяльність, висловлювання та світогляд індивідів.

Під мовною особистістю можна розуміти мову якої нації є рідною для певної особистості, культуру, стиль, логіку мовлення тощо.

Особистість і мова — це дві системи, що мають багато спільного. Вони живуть та функціонують за законами, котрі зв'язані єдністю мети та сенсу — прагненням до пізнання, прогресу.

Особистості й мові як системам притаманні деякі спільні якості-характеристики, а саме: 1) доступність; 2) комунікативність; 3) діяльнісне начало; 4) відчуття реальності; 5) гносеологічні мотиви, тобто прагнення до пізнання; 6) мислетворна функція: мова формує людську думку, а особистості надає можливість зробити цю думку індивідуальною; 7) демонстративний фактор; 8) естетична спрямованість; 9) ментальність.

За змінами у мовній структурі та мовними процесами, що відбуваються у суспільстві, ми можемо судити про зміни у системі ціннісних орієнтацій особистості у суспільній свідомості.

Суспільна свобода і свобода особистості пов'язана із правом.

Свобода особистості розуміється як право індивіда вести той образ життя, який йому більш до вподоби, зважаючи при цьому на право на свободу інших індивідумів і не конфліктує з інтересами суспільства.

Мова як іманентна властивість особистості впливає на взаємодію її елементів, ціннісну орієнтацію особистості і взаємодію мовного середовища і принципу особистісної свободи.

За структурою побудови мовних сигналів, словниковим запасом та змістом можемо встановити рівень дотримання свободи особистості у тому чи іншому суспільстві.

Як особлива система знаків мова надає нам інформацію про систему ціннісних орієнтацій особистості, параметри свободи особистості і її становище (статус) у державі.

Істинні цінності, за якими живе та розвивається суспільство, висвітлює мова. Вона не лише впливає на свободу особистості, але й репрезентує її становище у групі, соціальному середовищі, суспільстві, державі, оскільки вона є іманентною властивістю особистості.

Друга глава дисертації — “*Мовне середовище і свобода особистості*” — це спроба показати пряму залежність складу і структури мовного середовища в державі від дотримання демократичних норм і свобод особистості.

Під мовними середовищем ми розуміємо сукупність індивідів, що спілкуються на одній чи декількох мовах і живуть у одній державі. Мовне середовище характеризується таким комплексом чинників, як спільність: а) території; б) законів; в) традицій, обрядів, звичаїв; г) соціальних та мовних

особливостей, притаманних народу чи народам, що проживають на даній території; д) психологічного стану людей, їх менталітету. Формування та розвиток мовного середовища залежить від мовної ситуації.

Мовна ситуація — це сукупність мов, що обслуговують спілкування у країні та умови їх розвитку.

У мові (мовах) під впливом доцентрових (устремління до етнічної єдності) чи відцентрових (етнічні спільноти, що стихійно залучались до складу більшої етнічної одиниці, прагнуть до відокремлення) тенденцій відбуваються мовні зміни.

Мовні зміни поділяються на “природні”, тобто такі, що мають статися під впливом природних чинників розвитку будь-якої мови та такі, що відбуваються під впливом внутрішньо- та зовнішньополітичних подій. Такі мовні зміни не є обов'язковими, але саме вони мають найбільший вплив на стан особистісної свободи.

“Природні” мовні зміни поділяються на 1) фонетичні, 2) зміни у формі, 3) у словнику, 4) семантичні та інші.

До “штучних” мовних змін належать: 1) різкий поворот у зовнішньополітичному курсі держави; 2) зміни у внутрішньополітичному устрої держави; 3) зміни у національному складі даного регіону, області, республіки, країни; 4) прийняття нової конституції і, як наслідок, зміна законів та підходів до них; 5) соціальний вибух і, як крайня його точка, — соціальна революція.

При різкій зміні мовного середовища у регіоні змінюються і ті норми свободи особистості, котрі мають непостійний характер, що залежить від наявності деяких чинників, а саме: а) етнонаціональної структури регіону; б) соціальної структури суспільства; в) історичних традицій корінної нації; г) умов побуту як умов життєвого середовища; д) ціннісних орієнтацій і соціальних установок як суспільства в цілому, так і даного регіону.

Залежно від структури та мовного середовища суспільства розрізняють нормування 1) національних і 2) багатонаціональних і міжнаціональних мов.

Перерахуємо головні особливості створення норм національних мов:

1. Вплив політичного середовища суспільства (правлячої партії, системи правління тощо).

2. Духовні та культурні цінності.

3. Принципи систематизації мовних явищ та явищ мовного середовища

4. Граматичні та лексичні норми, що утворюються шляхом зіставлення рідної мови з іноземною, а отже, і з дещо іншою системою цінностей.

5. Розвиток та вплив нових мовних засобів, поява нових сфер спілкування.

На базі національних мов шляхом розширення їх функцій складаються багаторнаціональні та міжнаціональні мови. Утворення норм цих мов здійснюється шляхом уточнення норм національних мов.

Нормування будь-якої міжнаціональної мови пояснюється характером мовної політики держави, і політичним устроєм, схильним до тоталітаризму чи демократії, правовогою “конструкцією” держави.

Сучасне міжнародне право визнає безпосереднім джерелом державності право націй (народів) на самовизначення.

Лише демократична держава є єдиним і безумовним гарантом свободи особистості.

Як справедливо зазначив австрійський вчений П.Пернтхалер “демократія являє собою у певному сенсі істинну форму держави у дійсному сенсі” (Pentthaller P. Allgemeine Staatslehre und Verfassungslehre.-Wien;№4,1986.-С.94). Отже, усі інші державні форми є в тій чи іншій мірі збоченням держави, бо усякий недемократичний політичний режим є шкідливою для суспільства організацією, оскільки зловживає владним регулюванням суспільних взаємин.

Значення демократичних форм державного устрою не у тім, що вони більше, ніж будь-які інші, відповідають природним, природженим правам людини; не в тому, що краще за будь-яку іншу форму правління демократія втілює ідеї свободи та рівності. Просто демократія виконує функції, без яких не можливо обійтись.

Істинне значення демократичних форм устрою держави — підтримувати мир, уникати насильницьких переворотів.

У сучасному демократично організованому суспільстві правове регулювання опирається на конституцію.

Посилення соціально-класових конфліктів ХХ призвело до того, що конституції стали у тій чи іншій формі регулювати основи всього суспільного ладу, включаючи його політичну, економічну, соціальну та духовно-культурну області, зобов'язуючи держву провадити у цих сферах політику, яка б сприяла створенню й зміцненню суспільно прийнятного балансу соціальних інтересів.

У *третьій главі* — “Соціальна адаптація особистості в контексті змін мовного середовища” — розглядається питання про особливості розв'язання даної проблеми.

Щоб краще зрозуміти та показати проблеми адаптації особистості у багатонаціональній державі у контексті зміни мовного середовища, необхідно розглянути низку взаємостосунків між поняттями: “держава” — “нація” — “національна держава” — “багатонаціональна держава”.

Поєднання двох елементів — нація як спільнота з єдиною долею, об'єднана одним походженням, спільною культурою та історією, і держава як територіальне утворення, що має владу, — призвело до появи багатонаціональної держави.

При соціальній адаптації особистості в контексті змін мовного середовища відбувається національно-мовна консолідація суспільства, локалізуються конфліктні ситуації, зменшується кількість потенційних мігрантів, що сприяє зміцненню демографічної структури регіону, суспільства. При соціальній адаптації особистості у мовному середовищі, яке змінюється, потрібно брати до уваги національну самосвідомість особистості та її національний характер. Третім компонентом у цій схемі буде та мовна ситуація, що склалася на даний момент у суспільстві.

В сучасному демократичному суспільстві першочергового значення при

соціальної адаптації особистості набуває розв'язання таких задач, як практичне здійснення рівноправності націй, народностей та їх мов. Для новоутворених держав у Європі, у тому числі і для України, характерними є проблеми створення національної державності; розвитку національної культури на підвалинах рідної мови і, відповідно, забезпечення необхідних умов для цього; навчання рідною мовою, організації розвитку науки та культури на національних мовах, широке застосування рідних мов у сферах мовової комунікації (преса, радіомовлення, телебачення, кіно).

Усе це — невід'ємна частина національної мовної політики. А національна мовна політика є частиною національної політики, що здійснюється у суспільстві. Від національної мовної політики залежить не лише розвиток мови, але й, що значно важливіше, національні взаємини у суспільстві, державі. По здійснюваній національній мовній політиці можна судити, наскільки у тому чи іншому суспільстві, державі дотримуються свободи особистості.

Необхідно ще раз повернутися до принципів формування єдиної за змістом, різноманітної за національними формами культури на ґрунті кращих світових зразків та самобутніх прогресивних традицій. Розмаїття національних культур, урахування їх специфічних особливостей, визнання самобутності (але не винятковості) одних народів та справжня повага до духовних цінностей інших — цей духовно-моральний компонент національних взаємин набув у наш час виняткового значення, позаяк у ньому наявні як загальнолюдські, так і соціальні установки кожної національної культури.

При цьому йдеться не лише про розвиток та зміцнення національної культури в межах певних національно-територіальних утворень. Логіка суспільного розвитку виявляється у необхідності створення і національно-культурних об'єднань в межах певних крупних спільнот — міст, областей, республік.

Для соціальної адаптації особистості у змінному мовному середовищі необхідно брати до уваги: а) національну самосвідомість особистості, її національний характер і ту мовну ситуацію, яка склалась на даний момент у суспільстві; б) різноманітні суспільні чинники, які формують спосіб життя та мислення кожного індивіда, а саме: мораль, релігія, форми політичної організації суспільства, мистецтво, мова тощо.

При цьому норми та цінності нового соціального середовища повинні ґрунтуватися на таких принципах: багатонаціональний склад населення; рівність соціальних можливостей; національне самоусвідомлення народів, що населяють даний регіон; максимальне надання прав та допомоги малим народам та повага до їх традицій.

Четверта глава дисертації — *“Мовні аспекти дискомфорту особистості: його наслідки та шляхи подолання”*. Тут досліджується питання про особливості вирішення проблеми мовного дискомфорту особистості у контексті мовних змін, пропонуються можливі шляхи подолання конфліктних ситуацій у суспільстві.

Використовуючи методiku Є.Головахи та Н.Паніної було проведено

аналогічне дослідження національної толерантності населення України в Одеській області. Усього опитано 1524 особи, репрезентативно за статтю, рівнем освіти, національністю, регіоном проживання і типом поселення. Середня помилка репрезентативності склала 3,2 відсотка.

З результатів дослідження видно, що до жодної національності, включаючи корінну, немає стовідсоткового вияву толерантності. В цілому ж помітна настороженість до представників інших національностей.

Згідно з отриманими даними, індекс загальної нетолерантності населення України в Одеській області дорівнює 58 балам за стобальною шкалою, на якій точка 50 балів є відміткою, що розділяє позитивне (толерантне) і негативне (нетолерантне) ставлення до інших національностей. Отже, населення України в Одеській області більше схильне до нетолерантного ставлення до інших національностей. Щоб відвернути можливі конфліктні ситуації і зняти наявне соціальне напруження у суспільстві, необхідно, передусім, з'ясувати їх причини.

Причини виникнення конфліктних ситуацій:

1. Невдоволеність населення своїм матеріальним становищем і діяльністю владних структур.

2. Міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти.

3. Боротьба між правлячою елітою та між центральною та місцевою елітою.

Ключем до пониження рівня соціального напруження в національному питанні є уважне ставлення до ментальності різних націй та народностей. Загальновизнаним є те, що ментальність тут означає певний порядок життя, стан життя, спосіб мислення, рівень індивідуальної та суспільної свідомості, що характеризує психологічний стан особистості, суспільства.

Вираженням ментальності в соціальній групі є мова. Оскільки не можна вивчати людину поза її мовою, так само, як не можна пізнати мову саму по собі, не апелюючи до її і носія — людини, особистості, необхідно знайти таку концепцію, яка об'єднає усі аспекти вивчення мови і разом з тим зробить невидимими межі між дисциплінами, що вивчають людину. Таким рецептором є мовна особистість.

Розуміння мовної особистості, взаємодія особистості і суспільства залежить від: 1) конкретної мовної структури; 2) реальності буття мови; 3) історичних шляхів її розвитку.

Подолання національних конфліктів у змінному мовному середовищі можливе при: а) повному контролі держави над міграційними процесами; б) здійснення курсу на міжетнічну інтеграцію та національну толерантність; в) визнанні та гарантуванні державою прав національних меншин; г) повазі до прав окремої мовної особистості; д) урахуванні законодавчою та виконавчою владами етнорегіональної та національно-мовної структури держави.

Мовні контакти охоплюють усіх людей у світі. А багатомовність виникає внаслідок політичних та воєнних пересувань, мовних та культурних зв'язків між різними країнами та народами, міграції населення.

Міграційні процеси суттєво впливають на політичну та економічну ситуацію у світі.

Процес міграції населення включає в себе такі стадії: потенційну міграцію, власне міграцію населення, адаптацію до нових умов життєдіяльності, ідентифікацію.

Адаптація та ідентифікація залежать від політики держави. Але, якщо у колективі, спрямованому на розв'язання якоїсь задачі, можлива повна ідентифікація, то повна асиміляція у XX столітті навряд чи ймовірна. Так, до середини XX століття подібні спроби, що закінчилися невдачею та курсом на етнічний плюралізм, робилися у Канаді та Австралії.

В сучасних умовах етнічні процеси набувають глобального характеру. Це виявляється не лише у їх повсюдній інтенсифікації, але й у посиленні загальних тенденцій динаміки етнічних утворень. Як результат нинішня етнічна структура населення різних країн та регіонів знаходиться у стані безперервних змін. Вони зумовлені сукупними діями різних чинників: соціально-економічних, демографічних, міграційних тощо.

Етнічні процеси поділяються на дві основні типологічні групи: етнічне відокремлення та етнічне об'єднання.

Виділяються такі типи етнооб'єднувальних процесів:

1. Консолідація поділяється на: а) міжетнічну (злиття кількох раніше самостійних, але споріднених за мовою та культурою народів, у єдиний, новий, більш крупний етнос); б) внутрішньоетнічну (внутрішнє згуртування народу за рахунок вирівнювання відмінностей між наявними у ньому групами). 2. Асиміляція буває: а) повною; б) частковою. 3. Міжетнічна інтеграція характерна передусім для країн з поліетнічним складом, з наявною складною структурою. 4. Етногенетична міксація нагадує асиміляцію. Однак, якщо при асиміляції зникає лише один із етносів, що взаємодіють (частіше лише якась його група), то при етногенетичній міксації припиняють існування обидва контактуючих етнічних утворення і виникає новий етнос.

Етновідокремлюючі процеси: 1. Етнічна парціація поділяє раніше єдиний народ на кілька більш чи менш рівних частин, причому жоден з нових етносів не утотожнює себе зі старим етносом, тобто такий процес є етнотрансформаційним. 2. Етнічна сепарація відбувається при ввідокремленні від народу його частини, котра з часом перетворюється на самостійний етнос.

Загалом же в результаті цих процесів виникають нові історико-культурні спільноти, ареали багатьох із яких у тій чи іншій мірі взаємно перехрещуються, їх планетарна мережа стає все щільнішою.

Особливо важливим принципом та показником етнооб'єднувальних процесів, що відбуваються у суспільстві, на наш погляд, є визнання та гарантування колективних прав національних меншин.

У суспільстві, яке зазнає кардинальної трансформації закономірно виникає аномія.

Під аномією розуміється порушення, суперечність ціннісно-нормативної

системи суспільства, за якої населення знаходиться у стані конфлікту з нормативними настановами.

Виникнення аномії означає порушення ціннісно-нормативної системи у суспільстві, котре полягає у: а) низькому ступені взаємодії соціальних і культурних норм та індивідів; б) відсутності деяких обов'язкових норм у ціннісно-нормативній суспільній системі; в) суперечності між різними нормами.

Щоб успішно вирішувати чи уникати дискомфортної ситуації для національно-мовної особистості, необхідно: а) прийняття законів з урахуванням етнорегіональної та національно-мовної структури держави та її регіонів; б) створити умови для послідовного і безконфліктного протікання соціонічних процесів у суспільстві; в) удосконалення засобів масової комунікації для утвердження унікальних засобів обміну повідомленнями; г) усвідомлення політичною елітою мовного балансу суспільства та національно-мовних змін, що відбуваються у суспільному розвитку.

При мовній та психологічній адаптації особистості, групи, національної меншини у контексті мовних змін необхідна допомога державних інститутів. А для цього держава мусить визнати свободу особистості як найвищу цінність демократичного суспільства.

У *висновках* підбиваються підсумки дослідження.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Языковой дискомфорт и свобода личности//Нравственная культура учителя.-Одесса,1997.-С.22-23.

2. Психологический аспект языка и свободы//Актуальные вопросы психотерапии и альтернативной медицины: материалы международной научно-практич. конф.-Одесса:Гипно,1994.-С.11-12.

3. Самосознание и свобода личности//Філософія. Менталітет. Освіта: матеріали міжнар. науково-теор. конф.-Одеса,1995.-С.71-74.

4. Знание исходных позиций и принципів языковой политики государства — элемент языковой структуры учителя.-Одесса,1997.-С.49.

5. Мова як продукт історії: національний суверенітет через збереження мовної культури//Українська національна ідея: минуле, сучасне майбутнє: міжнародна наукова конференція. Матеріали доповідей.-Одеса,1997.-С.84-86.

6. Свобода личности: правовые аспекты//Философская и социологическая мысль.-К.,1996.-№3-4.-С.196-199.

АННОТАЦИЯ

Боринштейн Евгений Русланович

Свобода личности в контексте языковых изменений.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03. — социальная философия и философия истории. Южно-украинский государственный педагогический университет им.К.Д.Ушинского. - Одесса, 1996.

В диссертации раскрывается сущность понятия "свобода личности", его соотношение с "языковыми изменениями" и место в системе философских знаний.

Сделана попытка осмыслить новые геополитические и этнографические реалии, возникшие в Украине и Европе в результате распада Советского Союза, определить возможные предпосылки формирования нового геополитического, этнографического и языкового пространства, основываясь на демократических принципах добровольности, равноправия и личностной свободы.

В работе дается анализ таких жизненно важных социально-этических проблем, как сочетание интересов личности и изменившейся языковой и социальной среды, социальная адаптация личности в контексте языковых изменений.

Ключевые слова: свобода личности, языковая среда, языковая структура, национальная языковая политика, этноцид, языковая личность, языковой колорит личности, языковой дискомфорт, языковая адаптация, межэтническая интеграция, этногенетическая миксация.

ANNOTATION

Borinstein Evhen Ruslanovich

Personality freedom in the context of the language changes.

The thesis for Ph.D. (Philosophy) on speciality 09.00.03. — Social Philosophy & Philosophy of History. South Ukrainian State Pedagogical University. - Odesa, 1996.

The thesis is investigating the essence of the "personality freedom" notion, how it corresponds with the "language changes" and what is its place in the system of philosophical knowledge.

An attempt made to comprehend new geopolitical and ethnographic realities which have appeared in Ukraine and Europe as a result of USSR dissolving, the purpose was to establish possible ground to the forming of a new geopolitical, ethnographic and language area which would be based on the democratical principles of voluntariness, equality of rights and personality's freedom.

An analysis of such important socio-ethic problems as combination of personality's interests with changed social and language environment, social adaptation of personality in context of language changes is given.

Keywords: personality freedom, language environment, language structure, national language policy, ethnocide, language personality, language colouring of personality, language discordance, language adaptation, interethnic integration, ethnogenetic mixation.

Підписано до друку 6.11.96. Формат 60×84/16. Обсяг 1 др. арк. Зам. № 457-120

Надруковано в видавництві "Астропринт"
Одеса, 270058, Французький б-р, 24/26.
Тел. 26-98-82, 68-77-33.

436945

AB 36.072